

VOLVOX
GLOBATOR

MUSSOLINI

PIERRE MILZA

Pierre Milza
MUSSOLINI

VOLVOX GLOBATOR

Pierre Milza
MUSSOLINI

Translation © Tomáš Kybal, 2013

Mussolini by Pierre Milza © Librairie Arthème Fayard, 1999
ISBN 978-80-7207-929-2 pdf

Z francouzského originálu Mussolini vydaného nakladatelstvím
Fayard v Paříži

v roce 1999 přeložil Tomáš Kybal

Jazyková redakce Michaela Šmejkalová

Obálka Jindřich Hoch

E-knihu připravil pureHTML.cz

Vydalo nakladatelství a vydavatelství Volvox Globator, Štítného

17,

Praha 3 – Žižkov, jako svou 1014. publikaci

www.volvox.cz

Vydání první

Praha 2013

Adresa knihkupectví Volvox Globator, Štítného 16, Praha 3 –
Žižkov

PŘEDMLUVA

Toto dílo je plodem dlouhého putování dějinami současné Itálie a fašismu. První dílo, které jsem věnoval této zemi a politickému fenoménu, jenž se z ní zrodil, pochází z roku 1967, je to tedy více než čtyřicet let. Vyšlo v nakladatelství Armand Colin a mělo název *L'Italie fasciste devant l'opinion française, 1920–1940* (*Fašistická Itálie ve francouzském veřejném mínění, 1920–1940*) [1] a hodlalo, ovšem s jistou naivitou, prozkoumat, jak „Francouzi“ viděli, chápali a soudili mussoliniovské dobrodružství. Byla to naivita novověrce a vycházela z myšlenky, že „veřejné mínění“ lze zachytit skrze novinové projevy, které – v souladu s pravidly rešerší – tvořily to hlavní ze souboru, o nějž se opíralo dokazování. Byla to první kniha mladého středoškolského profesora, s novopečenou akreditací dějepisu, jehož celé historiografické znalosti, které měl, vycházely z povrchní a chvatné četby, kterou nám vnucuje stachanovská logika zkoušek. Přejdeme slabosti tohoto hříchu mládí. [2] Zasloužil se alespoň o to, že obdělal téměř panenskou půdu (na které od té doby nebyla žádná tlačenice), a hlavně mi umožnil zvážit zavčas dopad čistě „mussoliniovské“ věci na utváření obrazu fašistické Itálie, který sdílela v meziválečné době značná část evropských elit.

Tehdy již vydali Pini a Susmel svou monumentální (a velmi apologetickou) biografii *duceho* [3] a Renzo de Felice právě publikoval tři první svazky díla, jímž se pak zabýval přes třicet let a které neměl čas dokončit. [4] U nás ve Francii, ale také u většiny našich kolegů za horami tehdy nicméně móda biografického žánru úspěch neslavila. Vliv marxistické či marxizující historiografie, tehdy významný, i stejně závažný vliv školy Análů nijak neměly historiky k tomu, aby ve svých spisech kladli důraz na individuální akci, byť akci výjimečné osobnosti či osobnosti mající rozhodující postavení na národní či mezinárodní scéně. Doba byla nakloněna „závažným“ tendencím a „dlouhodobému“ pohledu, „hlubokým“ silám, zájmu o „masy“ a lidi „opomenuté historií“. Biografický žánr, který věrozvěsti

„Nové Historie“ přenechali „škrabálkům historek“ [5], stál vyobcován vedle dějinné faktografie, „dějin bitev“ a politických dějin v okamžiku, kdy at' z národní (kolem René Rémonda) nebo mezinárodní perspektivy (s Pierrem Renouvinem a Jeanem-Baptistou Durosellem), nenápadně procházejí epistemologickou změnou.

Bylo nás hodně, kdo jsme trvale podléhali přitažlivosti této historie s výkladovým a globalizujícím posláním. V úseku historiografie, v němž jsem si zvolil směr svého bádání – v úseku mezinárodních vztahů – nebyl sklon k rozvíjení pravověrného marxismu, ale teorie hlubokých sil, kterou vypracoval Renouvin a vybrousil Duroselle, [6] se dost dobře srovnávala s tím druhem vysvětlování historických faktů, v němž se zvláště zvyhodňovaly společenskoekonomické determinanty. Jelikož jsem současně zpracovával francouzsko-italské vztahy na přelomu 19. a 20. století, což bylo téma mé disertace, a přitom pracoval na mussoliniovské Itálii a fašismu obecně, v intelektuálním prostředí silně nasáklém post osmašedesátnickým duchem, sám jsem široce používal tohoto způsobu interpretace. Ve třech knihách, které jsem vydal v letech 1970 až 1973 ve spolupráci se Sergem Bersteinem a s Marianne Benteliovou, [7] se kladl důraz jednak na vypracování teoretického modelu spojujícího italský fašismus s jeho evropskými i mimoevropskými protějšky, jednak na hospodářské a sociální aspekty jevu, kterým jsem se zabýval zejména, analýzu struktur a zkoumání vztahů, které italský fašismus udržoval s tou či onou sociální třídou před uchopením moci a po něm. To znamená, že jsem se nevyhnul ani použití některých „zvěcněných pojmů“ [8], které tehdy létaly vzduchem, ani tomu, co de Felice považoval za „démonologické“ výklady fašismu, [9] počínaje tím, jenž činil z „velkokapitálu“ hlavního viníka nástupu fašistů k moci v říjnu 1922.

I když mi přepsání či reedice těchto knížek v osmdesátých letech umožnily vymazat to, co v nich mohlo být přehnané, a ustoupit přitom od některých myšlenek vycházejících z čisté teorie, aniž bych popřel hlavní teze, [10] možná jsem v mém chápání fašistického fenoménu

nevzal dost v úvahu osobní činnost několika desítek jedinců, kteří sice pocházeli z různých prostředí, ale byli utvářeni stejnými dějinami a tvořili po první světové válce kádry „prvotního fašismu“, než byli ustanoveni režimem za „nadřízené“, u nichž se nešetřilo za cenu jejich poslušnosti poctami ani přístupem k vysokým politickým a správním funkcím. A také naprosto hlavní roli, kterou měl Mussolini jak v zavedení diktatury, tak v řízení totalitního státu. To znamená, že osobnost *duceho* se mi jevila jako druhořadá problematika a že jádro problému je v něčem jiném: ve hře „hlubokých sil“, v působení různých sociálních činitelů, v boji o moc mezi bývalými elitami a „novými vrstvami“ atd.

Co mě dovedlo za těchto podmínek k tomu, že jsem chtěl přidat ještě jeden titul k obrovskému seznamu děl věnovaných zakladateli fašismu? Nesporné je, že v tom hrál roli obrat orientace, který přiměl od poloviny sedmdesátých let četné historiky zrevidovat ve své interpretaci faktů hierarchii faktorů, které řídí běh věcí. Až do té doby převládající socioekonomický výklad ustoupil a byl vystřídán jinými úvahami, mezi nimiž byla na prvním místě rozhodující činnost té či oné osobnosti, jež byla u moci. Návrat k tradičním politickým dějinám? Jistě ne, [11] a ostatně učení hanobitelé anekdotické biografie se v tom nemýlili, v čele s Jacquesem Le Goffem, autorem pozoruhodné knihy *Saint Louis* (Ludvík Svatý). [12] Prostě následkem odumírání marxismu, rozkladu globalizujících ideologií, krize deterministických modelů vysvětlování bylo, že ponechávali o něco více místa jedinci a nahodilosti.

Historiografie fašismu, jak v Itálii, tak v anglosaských zemích, se do této mezery nevrhly hned. Tím, že se Renzo de Felice usilovně snaží dát o fašistickém *ventenniu* výklad, jenž by počítal nejen se společensko-hospodářskými strukturami režimu a s třídním antagonismem, považovaným za hlavní – ne-li výhradní – hybatel z perspektivy dávající přednost rodovému rysu fašistického fenoménu, ale také se specificky národními fakty, jež odkazují k podmínkám, v nichž došlo ke sjednocení Itálie a vytvořila se politická kultura

risorgimenta, vydal se v polovině sedmdesátých let osamělou cestou, což mu vyneslo nebývale prudké osobní útoky ze strany tehdejšího intelektuálního establishmentu. [13] *Duceho* životopisec, rovněž ovlivněný na počátku svého díla marxistickými výkladovými schémata, byl první a dlouho jediný mezi italskými univerzitními historiky zaměřenými na toto období, kdo zpřevrátil klasické interpretace fašismu a zpochybnil ve světle neobyčejně bohatého dokumentárního materiálu některé jistoty oficiální historiografie. To, že ho ostrost sporu přivedla k formulování provokativních tvrzení, někdy sporných a ne ušetřených ideologických předsudků, neubírá nic na skutečnosti, že de Felice tím, že pohlédl na fašismus chladným pohledem, proti proudu nakladatelské produkce po osmašedesátém roce, i když se pak drží některých stanovisek, nás donutil uvažovat nově o mussoliniovské Itálii, zařadit ji do dlouhého sledu zahrnujícího období *risorgimenta* a doby po druhé světové válce a klást si otázky, jaké zaujímal místo v tomto historickém *continuu* zakladatel italských bojových svazků (*fasces*).

Přátelské vazby i profesionální vztahy, které jsem udržoval asi dvacet let s Renzo de Felicem, obdiv, který mám k jeho dílu přes rozdílná hlediska a sporné body, o nichž jsme občas vedli spory, nepochybně přispěly ke změně mého vnímání mussoliniovské látky z pohledu globální interpretace fenoménu fašismu. Zbývalo mi ovšem ještě hodně učinit, abych se pustil na půdu, kterou již mnozí tak zorali. Než jsem se pustil touto cestou, skutečně jsem dlouho váhal. Abych se odhodlal, bylo třeba, abych usoudil z četby mnoha Mussoliniho životopisů, že s výjimkou hlavního díla de Feliceho – jež se mezitím časem změnilo v dějiny fašistické Itálie – jsou vzácná ta, jež by odpovídala skutečně na otázky, které jsem si kladl o vztahu člověka a režimu, jehož byl hlavním inspirátorem. O oprávněnosti tohoto podniku mě nakonec přesvědčilo to, že neexistovala příruční kniha ve francouzštině, jež by pojednávala o osobnosti, která přitom poznamenala současné dějiny Evropy i světa, tedy ty naše. Max Gallo má s knihou *Mussoliniho Itálie. Dvacet let fašistické éry*, [14] vydanou

v roce 1964, zásluhu na tom, že je první ve Francii, kdo nabídl souhrnný pohled na tuto otázku. Od té doby měla francouzská veřejnost na výběr jen několik anekdotických či hagiografických děl – pokračování staré apologetické žíly, jejímž posledním produktem je třídílná biografie od André Brissauda [15] – a nemnohé překlady anglosaských autorů, jejichž výklad fenoménu Mussolini se kloní obyčejně jiným směrem, aniž se příliš vzdaluje od vyšlapaných cest. [16]

Od chvíle, kdy jsem začal vážně pomýšlet na napsání knihy o Mussolinim, vyvstala otázka „vzoru“. Mám pod rouškou biografie *duceho* přepsat dějiny fašistické Itálie a zahrnout přitom nejnovější přínosy italské i mezinárodní historiografie, přičemž si zvolím jiný úhel přístupu? Jelikož se nepotřebuji ospravedlňovat před vědeckým areopagem, pro nějž byl biografický žánr vždy synonymem románu či „popularizace“, nijak jsem se neostýchal tuto volbu zavrhnout. Samozřejmě nemohla být řeč ani o sklouznutí do prostého líčení událostí, ba do pikantních historek, neboť riziko vychýlení tímto směrem bylo možná větší u osobnosti, o níž jsem měl pojednávat, než by byla u někoho jiného (Roosevelta, Roberta Schumana či Franca!). Přesto jsem se však rozhodl nevymazat osobní, ba intimní stránky fašistického vůdce a nevidět v tom, jenž po více než dvacet let řídil osudy Itálie, nic víc než veřejnou osobu. Jistě, mou hlavní starostí bylo představit co nejpřesnější výklad mussoliniovského fenoménu a spojit individuální osud mého „hrdiny“ s kontextem, jehož je v mnoha ohledech produktem, aniž bych přitom upadl do nemístného determinismu. Zdá se mi nicméně, že pro pochopení „mussolinismu“, pro pochopení významu jistých gest, jistých rozhodnutí učiněných diktátorem, nestačí odvolávat se na prostředí, z něž pochází, na síly, o něž se opírá jeho činnost, na politickou kulturu, kterou praktikoval, i na hlavní události, do nichž byl zamíchán, než se dostal k moci a sám vytvářel děj; ale že je také důležité klást si otázku, jakou váhu mohly mít „věci života“ na chování jedince, který nebyl dokonale odolný vůči rizikům obyčejného života.

Pro pochopení četných faset osobnosti máme dnes obrovský soubor dokumentů a nesčetné publikace. Není žádný či téměř žádný aspekt veřejného i soukromého života pána fašistické Itálie, který by nebyl odhalen a rozpitván. Ještě dnes přetrvávající nejistoty ve věci počtu a totožnosti jeho ženských kořistí, jeho mimomanželských ratolestí či okolností jeho smrti živí v Itálii zřejmě nevyčerpatelnou vydavatelskou žílu. Mimo tuto brakovou literaturu spojili univerzitní profesori i novináři své snahy, aby nám poskytl celkový přehled mocenských kruhů i nejbližšího okolí diktátora. To znamená, že nezůstávají žádná temná místa v jeho životě a že dokumentární zdroje, jež sloužily jako materiál jeho životopiscům, byly tak jako zdroje jiných významných osobností režimu prozkoumány ze všech stran.

Měl jsem se toho přece jen vzdát, učinit ten zásadní krok historika, jímž je přímé použití pramenů, a hlavně archivů, poté, co jsem přečetl a oglosoval většinu těchto knih – počínaje nedokončenou prací, které věnoval de Felice polovinu života? To samozřejmě nepřipadalo v úvahu, ale nemohl jsem také všechno vidět a prohlédnout znovu. Bylo tedy potřeba učinit volbu. Tu, kterou mi usnadnila stará důvěrná znalost italských archivů a významná pomoc, již mi poskytl můj přítel Mario Serio, jenž byl dlouho ředitelem Archivio centrale dello Stato v Římě, a jeho spolupracovníci – zvláště dottoressa Giovanna Tosattiová –, jimž patří všechna má vděčnost.

Mezi fondy, do nichž jsem nahlédl, si jeden zaslouží zvláštní zmínku: jde o archiv zvláštního sekretariátu *duceho* (Segreteria particolare del Duce) a zvláště „vyhrazené dokumenty“ (*Carteggio riservato*). Ty shromažďovaly po dvacet let různé osobnosti, které se střídaly v čele Mussoliniho osobního sekretariátu (Alessandro Chiavolini, Osvaldo Sebastiani a Nicolo de Cesare) – a tvoří jistým způsobem Mussoliniho „tajný“ archiv – jsou v asi stovce šanonů, jež jsem všechny prohlédl. Nacházejí se tam objemná akta o prakticky všech významných osobnostech režimu, každé desky obsahují korespondenci mezi dotyčným a *ducem*, poznámky sepsané *ducem* či jeho zvláštním tajemníkem, hlášení od různých odborů policie či

prefektur, dopisy adresované Mussolinimu jinými fašistickými šéfy v otevřené válce s osobou, o níž je spis, výstřižky z novin, udání mířící na toho či onoho nadřízeného, nebo naopak svědectví v jeho prospěch atd. Věnoval jsem četné pobyty v Římě zevrubnému zkoumání těchto fondů, jejichž hlavní význam, mimo to, co se tam nachází ohledně jistých epizod z *duceho* života (příhlášky na post učitele, jeho „vojenské papíry“, jeho nemocniční spis po zranění v roce 1917 atd.), je v tom, že nám ukazují, jak fungoval den po dni „systém Mussolini“ a jak diktátor využíval mužů, kteří byli kolem něj, a jejich soupeření.

Od tragické smrti posledního římského diktátora uběhlo více než půl století. Pro jedny „operetní císař“, [17] pro jeho včerejší či dnešní obdivovatele (mezi nimiž byli Churchill, Roosevelt a Gándhí) geniální státník, bývalý ředitel deníku *Avanti!* vyvolal během času všemožné odstíny zbožňování i nenávisti. Poté co skončilo století, v němž se zrodily i zašly všemožné formy diktatur, ať „levicových“ či „pravicových“, autoritářských či totalitních, teroristických a krvavých či umírněně represivních, se lze ptát, jaké místo má v hierarchii současných tyranů muž, který „vynalezl“ fašismus. K tomu máme na rozdíl od těch, kteří museli před čtyřiceti lety přemýšlet o historickém významu osobnosti, dostatečný časový odstup, když ne pro banalizování zločinů, jimiž se provinil či jichž se účastnil – nebyl snad až do konce Hitlerovým spojencem? –, tak alespoň pro relativizování některých z nich, měreno tím, co víme o zločinech takového Stalina, Franca, Pinocheta či Pol Pota, ba i o úchylnkách našich demokracií, když se věnovaly „excesům“ koloniálních válek či „očistné“ praxi eugeniky.

Nepochybují o tom, že můj projev může někoho přimět k tomu, že v něm bude vidět známku zakukleného „revizionismu“. Jako by historický přístup uplatněný na současnou dobu mohl být vnímán jinak než řada zavedených „pravd“, „revidovaných“ ve světle nových zdrojů, nových otázek, nových informací týkajících se století, v němž žijeme. Nejde zde o to, jakkoli rehabilitovat „vraha Matteottiho“ a souputníka nacismu, ale o to, zobrazit osud, jenž nesporně poznamenal jedno evropské století a který zakládá klamné naděje – na sociální revoluci či

vítězný národ –, rozpory a zločinné manýry.

KAPITOLA 1

MLÁDÍ V KRAJI ROMAGNA

Proč nezačít od začátku? Dovia, Predappio, Forli: rudé srdce kraje Romagna, kde strávil dětství a mládí budoucí *duce*. Proč se nevrátit proti proudu času cestou vedoucí z krajského hlavního města, dnes poklidného Forli, včera Forli bouřícího se – do Mussoliniho rodné vesnice?

Za výjezdem z města je to ještě rovina, intenzivně a pečlivě obdělávaná, se zahrádkářskými koloniemi vyrovnanými jedna za druhou, chráněnými tu a tam sítěmi, aby ptáci nemohli plnit úrodu. Pět či šest kilometrů za Forli začíná silnice – krásná a dobrá, již léta asfaltovaná, jež nahradila šterkové a prašné cesty z počátku století – stoupat, zatím trochu nesměle, než začnou první serpentiny. Krajina se mění. Za pár minut cesty autem se přejede z rovinaté krajiny do strmých kopců, z nichž se vytrácejí zahrady a vinice. Je to kraj San Giovese.

Mám před očima snímek, který zahajuje v četných Mussoliniho životopisech líčení jeho prvních let. Budoucí diktátor je na něm zobrazen jako čistý produkt „drsného romagnolského kraje“. Ve svých prvních spisech jsem se tomu nevyhnul. Ovšem když jsem jel tou silnicí z Forli do Predappia v březnu 1995, marně jsem hledal tu drsnost, jež měla podle dobré deterministické logiky utvářet po staletí tvrdé chlapíky a drsné povahy. Více drsnosti nacházím v apeninských údolích, odkud pocházejí mí vlastní předci, nebo na holých pozemcích některých částí Umbrie. Nemluvě o Abruzzách či Apulii. Ve srovnání s nimi se mi zdála Mussoliniho Romagna spíše přívětivá a příjemná k životu. Za více než století se nepochybně hodně změnila, v podmínkách bydlení, v rozšiřování obdělávané půdy, ve vzhledu obyvatel, ale je-li tam drsnost, nelze ji hledat v zeměpisných a klimatických vlastnostech kraje. Již Margherita Sarfattiiová, jež byla dlouho jeho družkou a jeho inspirátorkou, ve své knize *Dux*, kterou vydala v roce 1926 na oslavu pána fašistické Itálie, napsala: „Kdo nežil alespoň jedno léto v kraji

Romagna, neví, nakolik může být život na zemi snadný, blahobytný a radostný.“ [1] De Felice právem říká, že Mussoliniho romagnolský parametr nespočívá v jeho fyzickém vztahu k zemi, ale mnohem spíše v politické kultuře, kterou ta země vytvořila a jež nevychází ani tak z charakteru krajiny a klimatu, jako z historie. [2]

DÍTĚ Z LIDU, NEBO MALOMĚŠŤÁK?

Ještě pár kilometrů, celkem je jich z Forli asi patnáct, a přijíždíme do Predappia: vesnice, táhnoucí se dva kilometry, s klasickými kamennými příbytky, nahozenými žlutou či okrovou omítkou či neomítnutými. Na první pohled se ničím neliší od jiné vesnice krajů Romagna či Emilia, leda snad širokým proskleným průčelím obchodu, jenž funguje jako velkoobchod i maloobchod mussoliniovských „suvenýrů“, srovnatelných s těmi, které jsou k dostání v posledním bloku toho, co bývalo newyorskou *Little Italy*. Na konci devatenáctého století se vesnice jmenovala Dovia (dvě cesty) a byla to jen vedlejší část městečka Predappio, jež se dnes nazývá Horní Predappio. Když se Mussolini stal všemocným pánem fašistické Itálie, leželo mu na srdci povýšit svou rodnou vesnici na hlavní středisko obcí. Dovia dostala jméno bývalé střediskové obce, a ta se stala její součástí.

Mussolini se tedy narodil v Dovia-Predappio, 29. července 1883, v neděli, kolem druhé hodiny odpoledne. „Slunce vstoupilo před týdnem do souhvězdí Lva,“ napsal ve své autobiografické knize z roku 1911, jež vznikla ve vězení, kde byl proto, že vedl boj revolučních socialistů z Forli proti válce v Libyi. [3] Podivné je, že muž, který do té doby vyznával bojovný a prudký antisemitismus, který při ostrém sporu s jedním italským knězem v Lausanne v roce 1904 dal „Bohu pět minut“ (pokud existuje, aby ho srazil bleskem [4]), projevoval – a tak tomu bude po celý jeho život – poněkud naivní víru ve všechna znamení, zlé předzvěsti, předpovědi atd. Zato ho jeho hvězdná konfigurace obdařila ješitnou povahou, kterou horoskopy obyčejně znamení Lva přisuzují, povahou silných osobností, odvážných,

nezkrotných atd. Nejúslušnější z jeho pochlebníků nevynechali příležitost, aby zdůraznili toto znamení osudu. Počínaje Francouzem René Benjaminem, jehož kniha *Mussolini a jeho národ*, vydaná v roce 1937, začíná takto:

„Když přišel na svět muž ve znamení Lva, v plném slunci, za horké neděle, bylo by bláznivé se s ním seznámit za deštivého dne, v chladu. Je třeba se s ním setkat ve světle, pod palčivou pečeti léta, mužné roční doby. Na setkání s Mussolinim je možný jen jediný měsíc: červenec, měsíc, kdy se narodil. Vypravil jsem se v červenci.“ [5]

Ještě více než na přízeň hvězd byl Mussolini pyšný na svůj plebejský původ. V knize, kterou věnoval roku 1931 památce svého bratra Arnalda, připomíná „každodenní prostá jídla, skládající se po celý týden ze zeleninové polévky v poledne a čekankového pokrmu večer – jedlo se společně z jedné mísy“, [6] i ubohé podmínky, v nichž rodina bydlela:

„Arnaldo a já jsme spali tehdy spolu v jedné místnosti, v jedné železné posteli, kterou vyrobil otec a jež měla místo matrace pytel kukuřičného šustí. Náš byt se skládal ze dvou místností ve druhém patře palazzo Verano a chodilo se do něj přes třetí místnost, která byla školní třídou. Náš pokoj sloužil také za kuchyni.“ [7]

Přehánění ubožáctví, říkali někteří z jeho životopisců a zdůrazňovali naopak s Paolem Monellim *duceho* „maloměšťácký“ původ. [8] Zastavme se na chvíli u této otázky, poněkud zastřené protichůdnými ideologickými zřetely. Na jedné straně muž, který ve chvíli, kdy sepisuje svou autobiografii (v osmadvaceti letech!), klade důraz na své „lidové“ kořeny, je na cestě stát se jedním z hlavních vůdců socialistické strany a svrhnout reformistickou vládu, složenou tehdy z buržoazních intelektuálů, a jenž pak jako nejvyšší vůdce režimu, snažícího se o konsenzus, rád hraje na populistickou strunu. Na druhé straně marxistická či marxizující historiografie, pro kterou ideologické vychýlení, jež změnilo bývalého ředitele listu *Avanti!* v „povolný nástroj velkokapitálu“, může být jen činem „maloměšťáka“ či „deklasovaného

člověka“.

Jedno je jasné. Mussolini nepochází ani z dělnické třídy, ani z bídne masy *braccianti* (těch, kteří mají jen své ruce: námezdních dělníků a zemědělských nádeníků). V citovaných autobiografických textech se nepředstavuje jako „proletář“, ale jako „muž z lidu“. To je také výraz, který použil v roce 1932 v interview, které poskytl Emilu Ludwigovi, a já nesdílím výklad Paola Monelliho, jenž napsal, že *duce* „používal jistě výraz ‚lid‘ v socialistickém a marxistickém smyslu slova“ [9]. Spíše než z marxistické pravověrnosti čerpala Mussoliniho politická kultura z velkých proudů radikalismu *risorgimenta* spolu s blanquismem a revolučním syndikalismem sorélienne inspirace. Pojem „lid“ (*popolo*), na nějž se odvolává, i když se nekryje úplně s mezitřídním pojetím společnosti, jehož se dovolával Mazzini („velká jednota, zahrnující vše“), označuje na rozdíl od vedoucí třídy všechny „prosté“ kategorie – dělnický i zemědělský proletariát, ale také drobné zaměstnavatele a drobné zemědělce, řemeslníky, kramáře, nižší úředníky, nemajetné představitele svobodných zaměstnání atd. Zahrnuje tedy „drobnou buržoazii“, což ještě mohlo činit jisté problémy socialistickému činovníkovi z roku 1911, ale již vůbec ne fašistickému vůdci z roku 1932, inspirátorovi a všemocnému šéfovi režimu, který se hlásí k revolučnímu a lidovému proudu *risorgimenta*, ztělesňovanému zvláště Garibaldim, a jehož představitelé patří většinou k této sociální kategorii. Mussolini si prostě v obou případech a po celou svou politickou kariéru hraje s mnohoznačností výrazu *popolo* a používá ho jednou pro označení italského národa jako celku, a jindy pro zdůraznění *lidové* povahy režimu, který nastolil a jehož plebejské kořeny ztělesňuje jeho vlastní osoba.

Pozdější instrumentalizace této příslušnosti k „lidu“ byla tím snazší, že sociální statut Mussoliniho klanu v době, kdy se zrodil, se pohyboval kolem proletariátu a venkovské buržoazie. Děd z otcovy strany Luigi byl vlastníkem malého zemědělského hospodářství a poručíkem národní gardy, než se k němu štěstí obrátilo zády, zkrachoval a stal se proletářem. Měl čtyři děti: dvě dcery, které zůstaly

doma, jedna v Predappiu a druhá vkraji Salerne, a dva syny: Alcida a Alessandra. Alessandro se narodil v roce 1856 a nikdy nechodil do školy. V deseti letech odešel z rodného domu do učení do Dovadoly, vesnice sousedící s Predappiem, kde se vyučil kovářem.

Po několikaletém pobytu v Medole, kde „se seznámil s idejemi Internacionály“ [10], se usadil jako kovář a kavárník v Dovii, kde se v roce 1882 oženil s Rosou Maltoniovou, jež přišla pracovat do vesnice o dva roky dříve jako učitelka.

O dva roky mladší Rosa pocházela z prostředí méně nuzného a neotesaného než Alessandro, které *duceho* sestra Edvige označila ve svých pamětech jako „přizpůsobivé“ a „spíše reakcionářské“. [11] Rodina Maltoniových patřila ke střední městské třídě a vlastnila některé nemovitosti ve Forli, kde mohla Rosa, jejíž otec byl veterinář, vychodit střední školu, složit maturitu a pak díky tomu získat i učitelský diplom. V devatenácti letech se stala učitelkou v Bocconi (součást obce Portico), kde pracovala. V roce 1880 odešla do Dovie, kde se seznámila s Alessandrem Mussolinim.

Mussolini nepochybně ve své autobiografii z roku 1911 i v různých pozdějších prohlášeních a líčeních svého bídného dětství popisoval vše spíše černě. Pravdou zůstává, že jeho rodina zažila nouzi a že životní podmínky, které popisuje, nemohly být příliš vzdálené realitě. Ani z příjmů z kavárny a z kovářny, ani z hubeného platu novopečené učitelky Rosy nemohli Mussoliniovi dosáhnout životní úrovně o moc vyšší, než měli drobní zemědělci – pachtýři a podílníci –, *braccianti* i skromní řemeslníci, kteří chodili do Alessandrovy hospůdky. Jejich situace se sice citelně zlepšila, když v roce 1902 Rosa zdědila po jedné majetné tetě, jež žila v kraji Ravenna, trochu peněz a malé hospodářství. [12] O tři roky později, po smrti své ženy, se tak mohl kavárník a kovář usadit ve Forli a stát se majitelem prosperující kavárny na via Mazzini, „*trattoria del bersagliere*“, kam chodili jeho soudruzi socialisté a jiní podvratníci z města. Ale z tohoto pozdního a velmi relativního blahobytu svých rodičů neměl sám Benito nic. Když byl jmenován po střední škole ve Forlimpopoli učitelem ve Gualtieri (v

Emilii), musí dávat z 56 lir svého měsíčního platu 40 lir na ubytování v rodinném penzionátu, což ho donutilo omezit na minimum své výdaje na ošacení. Podle různých svědků dotazovaných dlouho po pádu fašismu některými jeho životopisci prý nosil v zimě v létě stejný oblek a chodil každý den bos dva kilometry z penzionu, kde bydlel, do venkovské školy, aby ušetřil své jediné boty. [13]

I když skrovností svých zdrojů patřila rodina budoucího fašistického vůdce nesporně do světa „drobných lidí“, některé její společenské a kulturní praktiky ukazují maloburžoazní původ a aspiraci navrátit se do této společenské třídy. Například zatímco většina Romagnols patřících k lidovým vrstvám – dělníci, řemeslníci, rolníci – používá hlavně dialekt, u Mussoliniových se mluví italsky. Hodně za to nepochybně mohla matka, která vychodila celou střední školu a vyučovala ve škole jazyk konečně sjednoceného národa. A Alessandro, vesnický kohout s neotesanými způsoby, se rád podvoloval tomu, co považoval za známku vznešenosti. Na druhé straně vyrůstal Mussolini v prostředí, kde se četlo. Jeho otec do školy nechodil, ale naučil se číst a psát „sám od sebe“ a utvořil si drobné duchovní znalosti samouka. V Dovii se mohli Benito a jeho bratr Arnaldo jako malí cvičit v četbě, když listovali v otcových knihách: několika klasicích revoluce, *Bídnicích* Victora Huga či v Manzoniho básních. Později se mu dostalo několika základů latiny a naučil se hrát na housle: dvě společenské známky, jimiž se lišil od masy rolnických a řemeslnických synků, mezi nimiž trávil nejvíce času až do střední školy.

Můžeme si představit, že po nástupu fašismu se místní učenci a dvorní historikové urychleně snažili nalézt pro *duceho* genealogii hodnou jeho postavení. On sám trochu váhal, než definitivně přijal – a hlavně z politických důvodů – tezi o skromném původu. V knize, kterou nechal vydat v Londýně v roce 1928 pod titulem *My Autobiography*, se vydává za potomka staré boloňské rodiny, jež se ve 12. století účastnila městské vlády. [14] Když později přijal Emila Ludwiga v Benátském paláci, připomněl před ním – po četbě knihy Giovanniho Dolcettiho o „historickém původu rodiny

Mussoliniových“ [15] – své předky, „benátské bohaté měšťany“. Zvláště toho, který ve 13. století zabil svou nevěrnou ženu a pak položil na její mrtvolu dva stříbrňáky na její pohřeb. „Takoví jsou chlapi z kraje Romagna,“ řekl německému spisovateli. „Všechny jejich písně jsou dramata lásky.“ [16] Teprve v roce 1935, v předvečer „kulturní revoluce fašismu“, nechal *duce* umístit na rodinném statečku v Predappii kámen s tímto sdělením: „V letech 1600 až 1900 žili a pracovali na tomto hospodářství Collinů rolnické generace Mussoliniů.“

SYN ALESSANDRA

Duceho oficiální životopisci vyzdvihují vedle znamení Lva a příslušnosti k lidu také jeho původ romagnolský. Řekl jsem výše, co si myslím o povšechném geografickém determinismu, jenž má spojovat „drsný“ ráz přírody kraje Romagna s kontrastní a prudkou povahou jeho obyvatel. Jsou zde ale dějiny, a ty utvořily během staletí energický a vzpurný lid.

Kraj Romagna, ležící uprostřed byzantské Itálie, okupovali v polovině 8. století Lombardané, pak ho Pipin III. Krátký a Karel Veliký dali papeži. Po několik staletí jsou jeho dějiny ve znamení boje o nadvládu na západě, jemuž se věnoval římský císař a papež, a teprve počátkem 13. století uznal Otto IV Brunšvický. svrchovanou moc papeže nad touto zemí. S papeži doby renesance, kteří jsou předně italskými vládci, žárlivě střežícími své výsady, se nadvláda Svatého stolce nad legacemi (Bologna a Romagna) otupovala a přitom mizely místní tyranie a projevovaly se na úkor státu i církve ambice tehdejších dvou převládajících mocností: Španělska a Francie. V 17. století začíná dlouhé období hospodářského úpadku a politického ochromení, jež skončilo francouzskou revolucí. Dobyvačná republika dočasně skoncovala s tisíciletým teokratickým státem a Romagna přešla pod francouzskou kontrolu: stala se částí Předalpské republiky (1797) a pak království Itálie, jehož panovníkem byl Napoleon.

Kraj Romagna jistě utvářely pádná papežská autorita a krutost občanských válek, jako v jiných částech patrimonialismu Svatého Petra, a duch odboje proti útlaku, který zde byl silně zabarven antiklerikalismem. S obnovou církevního státu, po níž následovala ze strany legátů politika směřující k vymazání všech stop francouzské přítomnosti a napoleonského zákonodárství, dostal odpor k ideám i praxi starého režimu radikální povahu, která se projevuje rozkvětem jasně levě orientovaného politického spolkaření, vzestupem demokratického a republikánského proudu a pak socialismu a revolučního odborářství a také vracejícími se vlnami povstaleckého vření. V roce 1831 povstaly sousední legace a marky proti nadvládě Svatého stolce a vyhlásily Stát spojených krajů střední Itálie. Na jejich potlačení bylo třeba zásahu rakouské armády. Další vzpoury vypukly v roce 1832, v letech 1843, 1845 a 1849, všechny byly poraženy a potlačeny až po vítězné povstání v roce 1859, jež následovalo po odchodu Rakušanů a po němž došlo k připojení legací k mladému italskému království.

Alessandro Mussolini, narozený v roce 1856, vyrůstal v atmosféře euforie z osvobození, kterou vyvolal v kraji Romagna konec papežské a rakouské nadvlády. U většiny drobných vlastníků i představitelů střední třídy – společenské kategorie, k níž původně patřila rodina Mussoliniových – bylo nahrazení vlády legátů vládou Piemontčanů přijato příznivě. Mezi těmi, kteří by dali před „piemontským řešením“ přednost uskutečnění národního modelu inspirovaného mazziniovskými idejemi, bylo mnoho těch, kteří zde jako v jiných částech poloostrova souhlasili s „vytvořením Itálie“ se savojskou monarchií a přizpůsobením se jistým způsobem liberální buržoazii ze severu. Tak vznikla hned po sjednocení „ústavní levice“, jež byla seskupena kolem bývalých Garibaldiho spolubojovníků, jako Crispiho či Depretise, přidala se k monarchii a nakonec v roce 1876 získala moc.

V té době bylo Alessandru Mussolinimu právě dvacet let. Jak by to bylo dopadlo s jeho politickým osudem, kdyby byl krach jeho otce

Luigiho nezpůsobil proletarizaci jeho rodiny? Byl by i on volil připojení ke konstituční monarchii? Byl by naopak veden na cestu radikalizace pocitem vyloučení a frustrace, který zdědí jeho synové? To je výklad, který podává například Paolo Monelli o jeho přijetí revolučních a internacionalistických idejí [17] a v němž je nepochybně velká část pravdy. Nelze ovšem zredukovat politický postoj jednoho muže na jeho rány osudu a činit z jeho přistoupení na tu či onu ideologii výhradně výsledek jeho životních náhod. Pro Alessandra, jako později pro jeho staršího syna, jako pro tisíce mladých Italů, jejichž vstup do dospělého věku se časově shoduje s hospodářskými, společenskými a politickými zvraty spojenými s procesem sjednocování jejich země, hrály vedle psychologických, sociologických, rodinných a kulturních determinant, jejichž závažnost je u každého jedince různá, významnou roli fenomény pocházející z nahodilosti, životních náhod, setkání s tou či onou osobností, kontakty s tím či oním prostředím odlišným od jejich původního... To, že deklasování rodu Mussoliniů vyvolalo u Alessandra touhu po společenské odplatě, jež napomohla jeho přistoupení na revoluční ideje, lze zcela připustit, je ale třeba též připustit, že na tomto druhu reakce není nic originálního, že platí pro mnoho jiných stoupenců radikální změny společnosti a že v zemi, jako je Romagna, jež zažila za půl století několik výbuchů povstalecké horečky, patří vzpoura jistým způsobem ke krajině. Byla namířena před rokem 1860 proti papežskému státu a jeho zahraničním pomocníkům a v části krajní levice, jež nepřijímá ani připojení k savojské monarchii, ani politické odstavení střední třídy, a zvláště ani přetrvávání či zhoršování vykořisťování a sociálních nerovností, se obrací proti novým držitelům moci.

Ať je to, jak chce, i když měla na Mussoliniho vliv „romagnolita“, nelze ji hledat v šablonovitých rysech „romagnolské povahy“ (prudké, vášnivé, nevraživé, žárlivě střežící svou čest, věrné v přátelství, pohostinné atd., samé přívlastky, které, říká nám Monelli, by mohly stejně dobře platit pro většinu Italů [18]), ale v politické kultuře, jež je kulturou prostředí, v němž vyrůstal a z něhož vyčnívá